

ΙΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ

ΥΠΟ

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Παρά ταῦτα δὲν ἔπαυσαν συγγραφεῖς θεολόγοι καὶ μὴ τοιοῦτοι καὶ μετὰ ταῦτα νὰ θεωρῶσιν ὡς σοβαρὰν καὶ δρθόδοξον τὴν γνώμην τοῦ Βουλγάρου. Ὁ Στ. Βλασόπουλος, χωρὶς ν' ἀναφέρῃ, ὅτι παρέλαβεν ἐκ τοῦ Αἰνιάνου, ἔξεδωκε τὴν διατριβὴν τῷ 1848: «Ἐπιστολὴ Εὐγενίου Βουλγάρου, Περὶ τοῦ τί παράδεισος καὶ τί κόλασις»¹. Καὶ ὁ Ἄθ. Πετρίδης ἐν τῇ ὡς ἄνω ἐν ἀρχῇ μνημονευθεῖσῃ πραγματείᾳ, ἔνθα κυρίως πραγματεύεται περὶ ὕλισμοῦ, πανθεισμοῦ καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ κόσμου ἐκ ξένου περιοδικοῦ ἀντλῶν, περὶ παραδείσου καὶ κολάσεως τάσσεται πρὸς τὴν πλατωνικὴν δόξαν καὶ ἐπικυροῖ τὰ λεγόμενα «διὰ τῆς πρωτοτύπου, ὡς γράφει, ἀπαντήσεως Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου». τὸ δὲ περιέργον ὅτι γράφει ἐν σ. 387 σημ. «τὰς γνώμας τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας Βασιλείου, Γρηγορίου κτλ. συμφώνους οὔσας (!) τῇ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου παραλείπω». Τὸ τελευταῖον βεβαίως δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ συνήθης παρὰ τοῖς λογιοτάτοις τρόπος ἀποφυγῆς, διὰ τὸ ὅποιον ὁ «λογιωτατισμὸς» διεβλήθη παρὰ πολλῶν. Τὸν νεωτερισμὸν του ἐξεδήλωσεν ὁ Εὐγένιος κυρίως εἰς δύο ἔργα, εἰς τὸ γνωστὸν «Τὰ ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις», ὅπερ κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Πλουτάρχου ἔξεδωκε τὸ 1805 ἐν Βιέννῃ ἀναλύων τὰ παλαιὰ καὶ νέα φιλοσοφικὰ συστήματα περὶ τῶν «φύσει ὄντων» καὶ εἰς τὸ προηγηθὲν τούτου «Φιλοσοφία παλαιὰ τε καὶ νέα πρὸς εὐχερεστέραν τῶν πάλαι φιλοσοφησάντων κατάληψιν ἐκτεθεῖσα ἐκ δὲ τῆς λατινίδος φωνῆς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἑλληνίδι διαλέκτῳ μετοχτευθεῖσα... ἐν τῇ τῶν Ἰωαννίνων νεοῖδουθεῖσῃ Ἀκαδημίᾳ...» Ὁ ἐν Βιέννῃ τότε σπουδάζων Ἄθων. Ψαλίδας ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν δημοσιεύσας ἐν Βιέννῃ τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν: «Ἐπιστολὴ Εὐγενίου Βουλγάρου τοῦ πρώην ἀρχιεπισκόπου Σλαβονίου καὶ Χερσῶνος, σταλθεῖσα μὲν εἰς Τριέστι πρὸς ἀναίρεσίν τινος φληνάφου δυσσεβοῦς, ἐκδοθεῖσα δὲ ἐπιμελεῖα Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων» 1791. Τίς ὁ δυσσεβής, οὐκ οἶδα. Τοῦτο μόνον οἶδα, ὅτι μετὰ πενταετίαν αὐτὸς ὁ ὑπερασπιστὴς γίνεται δημόσιος κατήγορος τοῦ Εὐγενίου (ἔχων ἄλλας βεβαίως ἀφορμὰς καὶ ἰδίᾳ τὸ

1. Ἡ ὑπεράσπισις τῆς Γραικικῆς ἐκκλησίας κτλ. μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ ὑπὸ Χρ. Φιλητᾶ, Ἀθήναι 1948, σ. 204-208 τοῦ Παραρτήματος.

γλωσσικὸν ἰδίωμα αὐτοῦ) ἐκτυπώσας τὸ σπανιώτατον ἐκ 68 σελίδων φυλλάδιον ἐν Βιέννῃ τῷ 1798 «Καλομνήματα ἢ κατὰ φθόνου καὶ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως». Δὲν ἐτόλμησεν ὁμοίως νὰ θέσῃ τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἀπευθύνεται πρὸς Παγκράτιόν τινα. Ὁ Εὐγένιος δὲν ὠκνησε νὰ ἐπιτεθῆ δριμύτατα κατὰ τοῦ λιβελλογράφου, ὅστις καθήπτετο καὶ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ, ἀντεπιστέλλον «Παγκρατίῳ Ἱεροδιακόνῳ». διὰ γλαφυρᾶς γλώσσης ἀντεπεξέρχεται δηκτικῶς καὶ δι' εὐφυῶν σαρκασμῶν καὶ προσβολῶν εὐστόχων. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λαύρας εἰς θέσιν Ε 40 ὑπάρχει ἔντυπον τὸ ἐξῆς: «Ἐπιστολὴ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ἀρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου, ἐν Τεργέστη 1791», πρὸς Παγκράτιον Ἱεροδιακονον, ἀναιροῦντος τὰ ὑπὸ Ψαλίδα (τὸ ζήτημα τοῦτο δεῖται μεζονος ἐρευνῆς). Ἐν τέλει ἀνατρέπων ὅλας τὰς κατηγορίας ἐπιλέγει: «Ἄλλ' ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων καὶ οὐκ ἔχων ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἔλεγμούς». Εἰς τὸν κώδικα 720, φ. 114α-140, τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος ἀναγινώσκω τὸ ἐξῆς:

«Βραχεῖα ἀπολογία πρὸς τὰς λοιδορίας, ἃς ἀπεσφενδόνησε (sic) κατὰ τοῦ σοφωτάτου κῦρ Εὐγενίου κάποιος μαθητῆς τοῦ Ψαλίδα, οὗ τὸ ὄνομα ἀπεκλήθη Δέλτας». Ὁ ἐκ τῶν ἐν Ἄθῳ μαθητῶν τοῦ Βουλγάρεως διαπρεπῆς καθηγητῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Ἰώσηπος ὁ Μοισιόδαξ ἐν τῇ «Ἀπολογία» του (Βιέννη 1780) γράφει: «ἀκούω πῶς λέγει ὁ Ἱερώνυμος (λιβελλογράφος), ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Εὐγενίου: ὁ τσαρλατάνος, ὁ πεζὸς κατὰ πάντα, ὁ σπουδάζων ἐν Γερμανίᾳ δίκην παιδίου ἀμαθεστάτου!» Ἰλεῶς σοὶ ἢ φιλαλήθεια. Ὁ Εὐγένιος, ἢ ἔμβιος βιβλιοθήκῃ τῆς πολυμαθείας, ὁ ἐγγεγρακῶς τῇ διδακτικῇ ἐπαγγελίᾳ, ὁ διατρέβων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπ' ἀγαθῷ, ἐπὶ τιμῇ τῆς Ἑλλάδος, ὁ Εὐγένιος, ὁ κατὰ πάντα κλεινός, τσαρλατάνος!»

Ἐπάρχει βιβλιάριον πολυτελῶς ἐκδεδωμένον ἐν Τεργέστη καὶ ἐπιγραφόμενον: «Ἡ ἀθλιότης τῶν Δοκισιόφων» (sic) 1793 (ὑπὸ τὰ στοιχ. Ν. Ν. ἀνωνύμως). Κάποιος, Ἰωάννης τὸ ὄνομα, διαπληκτιζόμενος εἰς σκέψεις ἀσεβείας ἐρωτᾷ τὸν συγγραφέα νὰ λύσῃ τὰς ἀπορίας ἢ μᾶλλον τὰς πλάνας αὐτοῦ, ἃς θεωρεῖ ἐν τούτοις ὡς ἀληθοφανεῖς καὶ στηρίζει εἰς τὸ περὶ σκέψεως τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου κερτάριον. Ὁ σ. ἀπαντᾷ: «Διοῦν θιάτερον, λογιώτατε: Ἡ ὁ κύρ Εὐγένιος νομίζει δι' ἀληθῆ, ὅσα συνηρομολόγησε καὶ ἔγραψεν εἰς τὸ περὶ σκέψεως τῆς Λογικῆς του ἢ ὄχι. Ἄν περὶ τῶν τοιούτων αὐτὸς ἔχη μίαν εὐτελῆ πληροφορίαν, καὶ ἂν ἀληθεύουν, ὅτι αὐτὸς εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν δέχεται καὶ ὁμολογεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου ὡς ἀληθῆ, ὡς θείαν καὶ ἐπομένως, ὡς ἐπέκεινα δισταγμοῦ, ὁ κύρ Εὐγ. πίπτει (κατὰ σὲ) εἰς μίαν ἀντίφασιν ἀπροφάσιστον (σελ. 13 ἔπονται διάφοροι περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως συλλογισμοί). Μένει λοιπὸν αὐτός, ὡς ἄνωτ. εἶπον, ἀπροφάσιτος ἢ διὰ τὴν ἀσυλλογιστίαν ἢ διὰ τὴν ὑπόκρισιν».

«Ἐδῶ στοχάζομαι, ὅτι θέλεις ἐρυθριάσει καὶ θέλεις εἰπεῖ, ὅτι ποτὲ δὲν ἦτο σκοπὸς σου νὰ δεῖξῃς τὸν ἀρχιερέα Εὐγένιον ἀσυλλόγιστον, ἀλλὰ μόνον

ἠθέλησες νὰ παραστήσης, ὅτι τὰ ἐν τῷ περὶ σκέψεως καθάπτονται τῆς πίστεως κατὰ πάντα τρόπον... Ἐθαύμασα καὶ πάλιν θαυμάζω τί λογῆς ἀπερισκέπτως τινὲς προσάπτουν ἐκ πλαγίου δυσπιστίαν (καὶ ἀθεΐαν ἐνίοτε) εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων δλόκληρος ἡ ζωὴ δὲν δίδει παρὰ σημεῖα εὐσεβείας, ἀρετῆς καὶ κρίσεως ὀρθοτάτης. Τοιοῦτος ἐφάνη ὁ ἀρχιεπ. Βούλγαρις καὶ διὰ συγγραφῆς καὶ διὰ φωνῆς ζώσης εἰς κάθε καιρὸν ὁποῦ ἔτυχεν ἀγῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ ἀληθείας» (σ. 15—16).

ΚΩΔ. ΙΩΣΑΦΑΙΩΝ ΑΡΙΘ. 52 ΤΟΥ ΧVΙΙΙ ΑΙΩΝΟΣ ΧΕΡΣΙ ΠΟΙΚΙΛΙΟΙΣ ΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΣ, ΦΥΛΛ. 13α, Εὐγενίου Ἱεροδιακόνου τοῦ Βουλγάρου, περὶ τοῦ ποῦ ὁ Παράδεισος καὶ ποῦ ἡ Κόλασις καὶ τί ταῦτά εἰσιν.

«Εἶδον τὸ ἐρώτημα, ὅπου ἐρωτᾶται περὶ τῶν ψυχῶν τῶν δικαίων μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν, εἰς ποῖον ἄρά γε παράδεισον εὐρίσκονται, καὶ περὶ τούτου συντόμως ἀποκρίνομαι, ὅτι ἡ μετὰ Θεοῦ ἔνωσις τῶν δικαίων καὶ ἡ ἀτελής μὲν πρὸ τῆς κρίσεως, τελεία δὲ μετὰ τὴν ἐσομένην κρίσιν προσδοκώμενη ἀπόλαυσις τῆς μακαριότητος καὶ δόξης, αὕτη λέγεται καὶ παράδεισος, αὕτη καὶ οὐρανός, αὕτη καὶ οὐράνιος βασιλεία, αὕτη καὶ χεῖρες Θεοῦ, καὶ πρόσωπον Θεοῦ, καὶ τόπος φωτεινός, «φῶς δικαίοις διὰ παντός, καὶ παρὰ Κυρίῳ εὐρήσουσι χάριν καὶ δόξαν». τόπος χλοερός, τόπος ἀναπαύσεως, τόπος εἰρήνης. «Οἱ δὲ εἰσὶν ἐν εἰρήνῃ». ὅλα αὐτὰ τὰ ὀνόματα δηλοῦσιν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Μετὰ τὴν ἀποβίωσιν ἡμεῖς τὴν κατάστασιν τῶν ψυχῶν πρέπει νὰ διακρίνωμεν, ὄχι τὴν τοποθεσίαν. ἰ κυρίως νὰ εἰποῦμεν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἐν τόπῳ, διατὶ εἶναι ἄνυλος καὶ ἀσώματος φύσις, καὶ ὄχι σῶμα ὁποῦ νὰ χρειάζεται ποῦ νὰ στηριχθῆ, καὶ ποῦ νὰ καθίση, καθὼς χρειάζεται (φ. 13β) ζονται τὰ σώματα. ὁ τόπος τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον εἶναι ἡ κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρεθῆ, ὅταν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὸ γερὸν σκῆνωμά της. Εὐρέθη τότε ἐν εὐσεβείᾳ καὶ πίστει, ἐν μετανοίᾳ καὶ ἔξομολογήσει, ἐν χάριτι Θεοῦ δεδικαιωμένη; βεβαιότατῃ εἶναι καὶ κατὰ πάντα τρόπον πληροφορημένη περὶ τῆς μελλούσης τελείας δόξης. ἔξευρει τὴν τάξιν της, αἰσθάνεται τὴν μακαριότητά της καὶ ἔχει τὸν ἀροραβῶνα τῆς τελείας ἀπολαύσεως, φωτιζομένη παρὰ Θεοῦ, δοξαζομένη, ἀναπαυομένη, χαίρουσα, ἀγαλλιωσα, μακαρία τῶνόντι καὶ πρὸ τῆς τελείας μακαριότητος.

1. «Ἄδην μὴ τόπον τινὰ οὕτως ὀνομαζόμενον οἶεσθαι, ἀλλὰ τινὰ κατάστασιν ζωῆς δεῖδη καὶ ἀσώματος, ἣ τὴν ψυχὴν ἐμβιοτεύειν». Γρηγ. Νύσσης, ἔκδοσις Παρισίων σ. 220. Τοῦτο βεβαίως κατὰ Ὠριγένην, ὡς ὀψόμεθα παρακατιόντες. Ὁ Φώτιος διέσωσέ τινα ἐκ τῆς εἰς τὴν Πεντάτευχον ἐρμηνείας τοῦ Χριστιανοῦ, ἐν ἣ καὶ τὰ ἔξης: «ὅτι ἄγγελοι οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὸ στερέωμα καὶ μεθ' ἡμῶν, καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἀνελθὼν ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ στερεώματος εἰσῆλθε, καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶ καὶ μόνον ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κ. τ. τ.» Βιβλιοθ. 36 - 37. Πᾶσαι αἱ ἐδῶ σημειώσεις εἶναι ἡμέτεραι.

Ἄξιούται ἐν μέρει καὶ ἐμφράσεως, ἀνάπτει μὲ τὰς γλυκυτάτας φλόγας τῶν θείων ἐρώτων, συνόμιλος μὲ τοὺς ἀγγέλους, συνοδευομένη μὲ τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας καὶ μὲ ὅλον τὸν χορὸν τῶν δικαίων, φαιδρύνεται, σκιρτᾷ, ἀναπαύεται. Ἴδου ὁ οὐρανός, ἰδου ὁ παράδεισος, ἰδου ἡ βασιλεία, ἰδου ἡ δόξα, ἰδου τὸ φῶς, ἡ ἀναψυχή, ἡ χλόη, ἡ ἀνάπαυσις, ἡ εἰρήνη, πᾶν ἀγαθόν. Ἄλλ' εὐρέθη ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐν ᾧ (χρόνῳ) ἀπῆλθε τοῦ βίου, εἰς τὸ σκότος τῆς ἀσεβείας καὶ κακοδοξίας, εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἀπονοίας (φ. 14α) καὶ ἀπογνώσεως; ἐκπεπτωκυῖα¹ τῆς θείας χάριτος, μὲ τὸ βῆρος τῶν ἀνομιῶν τῶν πρὸς θάνατον; οὐαὶ εἰς αὐτήν! βεβαιωμένη τότε εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ ἀθλία περὶ τῆς μελλούσης αὐτῆς καταδίκης. ἔξερει καὶ αὐτὴ τὴν τάξιν της, γνωρίζει τὴν ἀθλιότητά της καὶ ἔχει τὰ προοίμια τῆς τελείας κατακρίσεως, σκοτιζομένη, μακρὰν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερριμμένη², τάλαιπωρουμένη, θλιβομένη, ἀδημονοῦσα καὶ τρέμουσα, παναθλία τῷ ὄντι καὶ πρὸ τῆς τελείας κολάσεως, ἀμέτοχος πάντη θείου φωτισμοῦ, ἄμοιρος θείας ἀγάπης. πλήρης φόβου, πλήρης φρίκης, ἐναριθμῖος μὲ τοὺς δαίμονας, συναναστρεφομένη μὲ τοὺς ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ μὲ τοὺς υἱοὺς πάντας τῆς ἀπωλείας, κατηφής, σκυθρωπός, ἀγωνιῶσα, τρέμουσα. Ἴδου ὁ ἄδης, ἰδου τὰ σκηνώματα Κηθάρ, ἰδου ἡ κάκωσις, ἡ τάλαιπωρία, ἡ ὀδύνη³, ἅπαν τὸ κακόν⁴. Ἥμπορεῖ νὰ εὐρεθῇ μία ψυχὴ ἀπὸ τὰς πρώτας καὶ μία ἀπὸ τὰς δευτέρας καὶ ἡ δύο ἅμα κατὰ τὸ αὐτό, καὶ (νὰ εἰποῦμεν ἔτσι) εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον, τί διὰ τοῦτο; πάλιν ἡ πρώτη διὰ τὴν κατάστασιν της εὐρίσκειται μακαρία καὶ ἐν οὐρανῷ πάλιν, καὶ ἡ δευτέρα δυστυχῆς καὶ ἀθλία, καὶ ἐν ἄδη, πάλιν, ἐκεῖνη ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Ἀβραάμ δηλ. εἰς ἄνεσις, πάλιν ἐτούτη εἰς (φ. 14β) τὰ βάθη τῆς γεέννης δηλ. εἰς κάκωσιν. καὶ ὁμοῦ ἂν συνέλθουν, ἡ διαφορὰ τῆς αὐτῶν καταστάσεως τὰς διακρίνει καὶ τὰς χωρίζει. Καὶ αὐτὸ

1. πεπτωκεῖα.

2. ἀπερριμμένη.

3. ὀδύνη.

4. Οὐχ οὕτως, σοφὲ Εὐγένιε, ἔχει ἡ ἀλήθεια καὶ μεθ' ἡμῶν ἔχομεν διαμαρτυρούμενον τὸν Οὐρανοφάντορα καὶ τὸν Ζωναράν διδάσκοντάς. «Ὁ δὲ ἀκούων ἐπὶ τοῦ ἔδου στόμα καὶ σιαγόνας καὶ ὀδόντας μὴ ζῶον εἶναι αὐτὸν οἰηθεῖν· οὗτος γὰρ τόπος ἐστὶν ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς, ἔνθα αἱ τῶν θεθνεώτων ψυχαὶ συνεχίχοντο, πάλαι μὲν πάντων, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ αἱ τῶν φαύλων» αἱ γὰρ τῶν δικαίων εἰς τὰς χεῖρας τίθενται τοῦ Θεοῦ». (Ζωναράς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ὀκτωήχου, ἤχος βαρῦς). Ταῦτα προσεῖπεν ὁ Μ. Βασίλειος εἰς Ἡσαΐαν: «Ὁ ἄδης οὐχὶ ζῶον ἐστὶ, οὐδὲ δύναμις ἀποτεταγμένη τοῖς ἀποθνήσκουσι κατὰ τὴν μυθοποιίαν τὴν ἔξωθεν, ἀλλὰ τοῦ ἔδου τὸ χωρίον κοινὸς ἐστὶ τόπος ἐν τῷ ἔσωτάτῳ τῆς γῆς καὶ ἐπίσκοις, πανταχόθεν ἀλαμπής· στόμιον δὲ τοῖ ἐπὶ τὰ κοίλα καθήκει, δι' οὗ ἡ κάθοδος γίνεται ταῖς πρὸς τὸ χεῖρον κατεγνοσμέναις ψυχαῖς, τοῦτο δὲ τοῦ ἔδου τὸ στόμα».

Ἐμοῖον τι λέγει καὶ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος ἐν τῇ 14 ὁμιλίᾳ «... οὕτω ἐστὶ γῆ καὶ πατρὶς σατανικῆ, οὗ διάγουσι καὶ ἐμπεριπατοῦσι καὶ ἐπαναπαύονται αἱ δυνάμεις τοῦ σκότους καὶ τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας, καὶ ἐστὶ γῆ φωτεινὴ τῆς θεότη-

εἶναι τὸ μέγα καὶ φοβερὸν ἐκεῖνο χάσμα, ὅπου ἀκούομεν εἰς τὴν παραβολὴν. «μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ἵνα οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσι». τί κάνει ὁ τόπος καθὸ τόπος; τίποτε. ὁ Ἀδὰμ ἦτον εἰς τὸ παράδεισον πρὶν φάγη τὸν πικρὸν ἐκεῖνον καρπὸν, ἦτον καὶ ἄφ' οὗ τὸν ἔφαγε, πρὶν ἐξορισθῆ. πλὴν πρὸ τῆς βρώσεως ἦτον καὶ αὐτὸς εἰς τὸν παράδεισον καὶ ὁ παράδεισος ἐδικὸς του, ὅθεν ἦτον κυρίως εἰς τὸν παράδεισον. μετὰ τὴν βρώσιν ἦτον μὲν πρὸς ὀλίγον ἔτι εἰς τὸν παράδεισον, ἀλλὰ, καθὸ ἄλλοτριος καὶ ξένος ἤδη τοῦ παραδείσου, ἦτον ἐν τῷ παραδείσῳ χωρὶς νὰ εἶναι κυρίως εἰς τὸν παράδεισον. Οἱ ἄγγελοι εἰς τὸν παράδεισον εἶναι, ὅπου καὶ ἂν εὐρεθῶσιν. εἰς τὸν παράδεισον εἶναι καὶ ὅταν εἶναι ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἀβραάμ, ἐν τῇ δρυὶ τοῦ Μαμβρῆ. καὶ ὅταν εἶναι ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Λώτ, ἀνάμεσα εἰς τὰ Σόδομα. Οἱ διάβολοι ἔξ ἐναντίου εἰς τόπον καταδίκης εἶναι καὶ ὅταν κατὰ παραχώρησιν Θεοῦ ἐνοχλῶσιν ἕνα ἄνθρωπον, καὶ ὅταν κατ' ἄδειαν (φ. 15α) θείαν εἰσέρχωνται μέσα εἰς τῶν Γαδαρηνῶν τοὺς χοίρους. Ὅπου ἂν τύχωσι, καὶ ἐκεῖνοι φέρουσι μαζί τους τὴν μακαριότητά των, καὶ τοῦτοι τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀθλιότητα. ὁ τόπος δὲν τοὺς διακρίνει, ἀλλ' ἢ κατάστασις. Κατέβασε πρὸς ὀλίγον ἕνα ἄγγελον εἰς τὴν γέενναν, ἀνέβασε ἕνα διάβολον εἰς τὸν ἔμπυριον οὐρανὸν φυλάττωντας εἰς ἐκεῖνον τὴν ἔνοικον δόξαν, εἰς τοῦτον τὴν σύνοικον καταδίκην. ἔχεις ἐκεῖνον ἄγγελον φωτὸς καὶ ἀνάμεσα εἰς τὰ σκότη τοῦ ζοφεροῦ ταρτάρου, ἔχεις τοῦτον ἄγγελον σκότους καὶ ἀνάμεσα εἰς τὴν αἴγλην τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Ἀκούομεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ, ὅτι μίαν ἡμέραν παρεστάθησαν οἱ ἄγγελοι ἐνώπιον τοῦ θείου θρόνου καὶ ὁ διάβολος ἐν μέσῳ αὐτῶν. ἀλλὰ τί παρὰ τοῦτο; μήπως διατὶ ὁ διάβολος εὐρέθη νὰ εἶναι ἀνάμεσα εἰς τοὺς χοροὺς τῶν ἀγγέλων, ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου τῆς θείας μεγαλειότητος, μήπως, λέγω, ἔπαυσε νὰ εἶναι τότε διάβολος; ὄχι. ἦτον καὶ τότε καὶ ἐκεῖ πάλιν ἐν καταδίκῃ δηλονότι τοῦ ἀσβέστου ταρτάρου, καθὼς οἱ ἄγγελοι πανταχοῦ καὶ πάντοτε λειτουργικὰ πνεύματα καὶ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα καὶ τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς καθαρῶταται φλόγες¹. Ἐκ πα-

τος, ὅπου ἐμπεριπατοῦσι καὶ ἐπαναπαύονται αἱ παρεμβολαὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων πνευμάτων. καὶ οὔτε ἡ σκοτεινὴ γῆ τοῖς ὀφθαλμοῖς τοιοῦτου σώματος ὀραθῆναι ἢ ψηλαφηθῆναι δύναται, οὔτε ἡ γῆ τῆς θεότητος, ἢ φωτεινὴ ψηλαφᾶται ἢ ὀραταὶ τοῖς σαρκικοῖς ὀφθαλμοῖς, τοῖς δὲ πνευματικοῖς φαίνεται τῷ ὀφθαλμῷ τῆς καρδίας καὶ ἡ σατανικὴ τοῦ σκότους καὶ ἡ φωτεινὴ τῆς θεότητος».

1. Ταῦτα εἶναι εἰλημμένα κατ' ἔννοιαν τοῦλάχιστον ἐκ τοῦ Διδύμου λέγοντος: «ὁ βαθυτέρον τοῦτο θεωρεῖν δυνάμενος ἐρεῖ εἶναι τίνα ἐξαιρέτως ἐν τῇ Γραφῇ λεγόμενον οὐρανὸν Θεῶν προσφκειωμένον, ἐν ᾧ μόνος ὁ Θεός. ἀμέλει πρὸ τῆς παραβάσεως ὁ διάβολος ὦν ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς κάτω που τυγχάνων ἔλεγεν: «εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆσομαι, ἐπάνω τῶν ἄστρον τοῦ οὐρανοῦ θήσομαι τὸν θρόνον μου»· εἰς τοῦτον τὸν οὐρανὸν οὐδεὶς ἀναβέβηκεν, εἰμὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ὁ οὐρανὸς δὲ οὗτος οὐκ ἔστι τοπικός, ἀλλ' ἴν' οὕτως εἶπω ἢ προηγουμένη τοῦ Θεοῦ κατάστασις

(15α) λαῖς παραδόσεως ἀκούεις ἐπιστατοῦντα εἰς τὰ δεξιά σου ἕνα ἄγγελον ἀγαθόν, ἀκούεις παραστατοῦντα εἰς τὰ ἀριστερά σου ἕνα ἄγγελον πονηρόν. ὁ τόπος εἶναι σχεδὸν ὁ αὐτός. μὰ εἰς τὸν ἕνα τὰ δεξιά σου εἶναι παράδεισος καὶ οὐρανός, εἰς τὸν ἄλλον τὰ ἀριστερά σου εἶναι ἡ γέεννα καὶ ὁ ἄδης.

Αὕτη εἶναι ἡ περὶ τούτου ἀληθεστάτη καὶ ὀρθόδοξος γνώμη. *τόπους ἡ ἐκκλησία μας ἐννοεῖ τὰς διαφόρους τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον καταστάσεις, καὶ τόπους διωρισμένους καὶ καθαρὰ ἡ πίστις μας δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ, λέγουσα ἐδῶ ἡ ἐκεῖ εἰς τρόπον, ὅτι μὲ ἀκριβῆ εἶδησιν τὰ τοιαῦτα νὰ ἠξεύρωμεν*· διὰ τοῦτο οὔτε ἠκούσθη ποτὲ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ νὰ νὰ διδάσκῃ τὰ τέκνα τῆς, ὅτι εἶναι ἕνας τρίτος τόπος καθάρσεως, καὶ ὅτι ἀνάπτει ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἕνα πῦρ καθαρτήριον. αὐτὸ ἐγὼ τὸ ὀνομάζω περισσότερον ἕνα χωνευτήριον, ὅπου δουλεύει τὸ χρυσάφι διὰ νὰ γαμίξῃ τοὺς θησαυροὺς ἐκείνων, ὅπου καὶ τὸ ἐφεύρηκαν. Ταῦτα περὶ τούτου, *τιμωτάτῃ μοι κὺρ Νικόλαε*, ὅσον ὁ Θεὸς μὲ ἐφώτισε καὶ ἡ πολλαῖς ὑπόθεσες, ποὺ ἔχω με (φ. 16α) ἐσυγχώρησαν νὰ γράψω. σὺ δέ, φίλτατε, ἔχε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐλπίδα του ἐφ' ὅλης σου τῆς ζωῆς, καὶ πληροφοροῦμενος, ὅτι εἶναι πα-

καὶ ὑπεροχή. ταῦτα πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ Π', 2 ψαλμοῦ: «Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκλυεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων...» ἐν ἧ ἐπισυνάπτει καὶ ταῦτα: «πρὸς τοῖς εἰρημένους καὶ ἐτέρως θεωρηθείη πολλαχοῦ τῆς θείας παιδεύσεως, ὅτι ἡ τοῦ οὐρανοῦ προσηγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἐν ἧ μάλιστα θεὸν ζητεῖν προσήκει· «ὁ οὐρανὸς γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῆ Κυρίῳ». Πατρ. Migne 131, στ. 1220 D.

1. Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ εἰς Ματθ. ΜΓ' ὁμιλίᾳ «Περὶ τῶν τῆς γέννης κολάσεων» ἐρμηνεύων τὸ «εἰς κόλασιν αἰώνιον, ὅπου τὸ πῦρ οὐ σβέννυται καὶ ὁ σκόληξ οὐ κεκοίμηται» γράφει: «οὐκ ἔστιν ἐρυθρὰν θάλατταν διαβῆναι νῦν λοιπόν, ἀλλὰ πέλαγος ἐστὶ πυρός· πέλαγος οὐ τοιοῦτον οὐδὲ τοσοῦτον, ἀλλὰ πολλῷ μείζον καὶ ἀγριώτερον, ἐκ τοῦ πυρός ἔχον τὰ κύματα, πυρὸς ἕξου τινὸς καὶ φρικώδους. ἄβυσσος ἐστὶν ἐκεῖ μεγάλη φλογὸς χαλεπωτάτης· πανταχοῦ γὰρ πῦρ περιτρέχον ἔστιν ἰδεῖν, ἀγρίῳ τινὶ θηρίῳ ἑοικός· εἰ γὰρ ἐνταῦθα τὸ αἰσθητὸν τοῦτο καὶ ὕλικόν πῦρ, ὡσπερ θηρίον ἐκπηδήσαν τῆς καμίνου ἐφήλατο τοῖς ἔξω καθημένοις ἐπὶ τῶν τριῶν παιδῶν, τί οὐκ ἐργάσεται ἐκεῖνο τοὺς ἐμπροσόντας;» Migne 58, στ. 460. καὶ ὁ Μιλτων εἶπε: «τὰ φρικωδέστερα τῶν βασάνων τούτων ἦθελον θεωρηθῆ εὐδαιμονία ἀπέναντι τῶν ἐκεῖ βασάνων». Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Εὐγενίου συμφωνεῖ καὶ ὁ πανεπιστ. καθ. Βασ. Ἰωαννίδης γράφων: «Ἡ κολασία τῶν ἀμαρτωλῶν ὅσα εἶναι μαλλον πνευματικῆς φύσεως ἢ τοι στέρησις τῆς θέας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ ἔλεγχος δομῆς τῆς συνειδήσεως διὰ τὴν στέρησιν ταύτην, ἕνεκα τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων» (Θρησκευτικὴ καὶ χριστιαν. Ἐγκυκλ. Α', Ἀθῆναι 1936, σ. 291). καὶ στηρίζεται εἰς τὸν Χρυσόστ. «πλὴν κἀν μυσίας τις θῆ γέννας, οὐδὲν τοιοῦτον ἔρει, οἷον τῆς μακαρίας ἐκείνης δόξης ἐκπεσεῖν» (εἰς Ματθ. ὁμιλ. κδ'). Ἄλλ' ἐνταῦθα ἡ β' πρότασις δὲν αἰρεῖ, ἀλλ' ἐπιτείνει τὴν α'. ἄλλως ὁ θεῖος πατὴρ εἶχεν ἤδη ρητῶς περὶ τούτου ἀποφανθῆ εἰς τὴν προηγουμένην ὁμιλίαν. Καὶ εἰς ἕτερον συμφρονεῖ αὐτῷ, ὅταν γράφῃ: «ὡς πρὸς τὸν τόπον, ἐνθα κεῖται ὁ Ἄδης, ἡ ἀγ. Γραφὴ καὶ ἡ παράδοσις (!) οὐδὲν λέγουσιν... δυνάμεθα ὁμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ τόπος εἶναι ἰδιότης τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, ἡ δὲ μέλλουσα ζωὴ ὡς πνευματικὴ δὲν δύναται νὰ περιορίζηται τοπικῶς εἰς ὀρισμένην περιφέρειαν» (αὐτ.).

ράδεισος, καὶ εἶναι κόλασις, μὴ φροντίζεις πάρα πολλὰ νὰ κρίνης, ποῦ εἶναι ὁ παράδεισος αὐτός, καὶ ποῦ ὁ τόπος ἰδίως, εἰς τὸν ὁποῖον μετὰ θάνατον συνάζονται αἱ ψυχαί. τὰ τοιαῦτα εἶναι περιέργειαι, ὅπου δὲν συντελοῦσιν εἰς σωτηρίαν. Πίστευε μόνον, ὅτι εἶναι καὶ μὴ ἔρευνα, ποῦ εἶναι, καὶ πιστεύων φοβοῦ καὶ φεῦγε τὸ ἕνα, ἔλπιζε καὶ κινήγα τὸ ἄλλο. οὕτω πίστευε καὶ σωθήσῃ ἁμὴν».

Ἀνεφερόμεν τὰς νεανικὰς σχέσεις τοῦ Εὐγενίου πρὸς τὸν Βολταῖρον, ὅτ' ἔγραφε τὴν εἰρημένην διατριβήν, ἀλλ' ἔπειτα, ὅτε οὗτος ὡς συντάκτης τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας» καὶ δὴ τοῦ «Dictionnaire philosophique» ἐξεδήλωσε πλέον τὸ ἀντιθρησκευτικὸν αὐτοῦ φρόνημα, ἀπεμακρύνθη τελείως ἀπ' αὐτοῦ ὁ Εὐγένιος. Ἐν τῷ γήρατι ὅμως κατὰ συγκυρίαν συνητηθήσαν ἀμφοτέρω ἐν Πετροπόλει ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς πανενδόξου αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης, ὅτε χαριεντιζόμενος ὁ Βολταῖρος ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τὸ ἐρώτημα: «ἔστι θεός, Εὐγένιε;» ὁ ἐτυμολόγος ἱεράρχης μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπήνητησεν: «εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός!» (Δαβίδ). ἄλλοτε ἀντιδιαφερόμενος πρὸς τὸν Ρουσσώ, πιστεύοντα εἰς τὴν θεϊαν πρόνοιαν, ἔγραφεν, «ἄς καλλιεργήσωμεν τὸν κῆπόν μας». Ἐπίστευεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔρμαιον τῆς τύχης· διότι ὁ Θεός ὡς ὑπερκόσμιον ὃν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιαφέρηται διὰ τὰ ἀνθρώπινα· Δι' ὄλου τοῦ βίου του μετὰ ἑωσφορικῆς δεξιότητος κατεπολέμησε τὰς θρησκείας καὶ ἐγένετο ἐν τούτῳ ὁ πρωτεργάτης τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ἦτο τελείως ἄθεος—καίτοι ἡ ἐκκλησία ἠρνήθη τὴν ταφήν του—ἀλλὰ δὲν ἠγνόει νὰ προσφέρῃ λατρείαν εἰς τὸν θεὸν μετὰ πάθους. Ὁ μεγαλύτερος καθολικὸς ἀντιρρητικὸς τοῦ ἸΘ' αἰῶνος Λουδ. Veuillot, διευθυντῆς τῆς καθολ. ἐφημερίδος «Univers catholique» ἔγραφε κατ' αὐτοῦ τὰ «Mélanges religieux historiques et littéraires» (1857—75), ὅπου τὸν ἀποκαλεῖ κόλακα, ψεύστην, παληάνθρωπον, ἄπιστον, ματαιόδοξον, ἄνθρωπον ἐν τέλει ἐπιζητοῦντα νὰ ρυπάνῃ οἰονδήποτε καὶ ὀτιδήποτε, ὁ ὁποῖος, ἂν δὲν ἔγραφε, θὰ ἐδολοφόνοι—καλλίτερον νὰ ἐδολοφόνοι—¹. Ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ συστηματικῶς κατεπολέμησαν αὐτὸν καὶ οἱ σύγχρονοί του καὶ δὴ καὶ ὁ Chateaubriand ἐν τῷ Génie du christianisme (II, σ. 240) ὡς καὶ εἰς τὴν ἐν τέλει ἐπισυνημμένην ἀπολογίαν Défense du Génie du christianisme, κεφ. IV ἑ. Ὁ Βολταῖρος εἰς τὴν τραγωδίαν «Ἀλζίρα» κηρύσσεται ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς «φυσικῆς θρησκείας». Ταύτην ἀναλύων ὁ Chateaubriand ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως εὐρίσκει ἄφρον—μήπως τὰ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικὰ καὶ θρησκ.

1. Βλ. Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., Ζ' σ. 509 πολλὰ περὶ τῆς ἀθρησκείας τούτου, ἐνῶ ὁ Βάρναλης (φανατικὸς μαλλιαρὸς) προσπαθεῖ νὰ τὸν παρουσιάσῃ εἰσεβέστατον ἀναφῆραν πράγματα, εἰς ἃ ἐκεῖνος δὲν ἐπίστευεν, ἀλλὰ τὰ ἔλεγεν ἀσυναίσθητος ἢ παίζων. ἐφρόντισεν ὅμως νὰ μεταφέρῃ τὴν περιγραφὴν τῆς τελευταίας του, ἣν θαυμασίως περιέγραψεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὁ Κοραῆς, καὶ τὴν ἀποθέωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ γαλλ. λαοῦ! Ἦναγκάσθη νὰ ἐπεκταθῶ, πρῶτον ἵν' ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ περὶ παραδείσου γνώμη τοῦ Εὐγενίου δὲν ἦτο ἰδική του καὶ δεύτερον, ἵνα μὴ παρασύρονται οἱ νέοι ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ μαλλιαροῦ ἐκείνου ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ «Ἠλλίου» γραφομένων περὶ Βολταίρου.

συστήματα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς δὲν ἦσαν ἄφογα;—ἀλλὰ παρατηρεῖ: «Telle se montre toujours la pure nature, auprès de la nature chrétienne. Voltaire est bien ingrat d' avoir calomnié un cult qui lui a fourni ses plus beaux titres à l'immortalité». καὶ ὁμοίως ἐπανελάμβανεν, ἐπιλέγει, διαρκῶς τὸν στίχον: «Quoi donc! les vrais chrétiens auraient tant de vertu!» (I, σ. 181). Ἄλλὰ καὶ ὁ οὕτως ἐλέγχων τὸν Βολταῖρον φαίνεται, ὅτι ἦτο ὁπαδὸς τῆς «φυσικῆς θρησκείας», διότι πραγματευόμενος περὶ τῶν μεγάλων ποιητικῶν ἔργων τοῦ Τάσσου, Δάντη καὶ Μίλτωνος μᾶλλον ἐκλαμβάνει αὐτὰ κατ' οὐσίαν φανταστικά καὶ μυθολογικά, καίτοι ὁ πυρὴν αὐτῶν εἶναι δόγμα τῆς καθολικῆς καὶ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Οὕτως ἐν κεφ. II-III, σ. 152-160 καταλήγει ὡδε: «Vue générale des poèmes ou le merveilleux du christianisme remplace la mythologie».

Πρὸς τούτοις καὶ δύο ἡμέτεροι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας κατεκεραύωσαν τὰς πλάνας καὶ τὴν ἀσέβειαν τοῦ Βολταίρου. Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης εἰς ὀγκώδη τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἀποδείξεις τοῦ κύρους τῶν τῆς Νέας καὶ Π. Διαθήκης βιβλίων καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀληθείας ὑπεράσπισις, ἡ ἀνασκευὴ τῆς τοῦ Βολταίρου βίβλου καλουμένης ἦτοι τῆς τελευταῖον διερμηνευθείσης Παλ. Διαθήκης ἐκ τῆς Γάλλων φωνῆς μεταφρασθεῖσα», ἐν Βιέννῃ 1791, σ. λγ', 663,75. Φαίνεται ὅτι μετέφρασε τὸ ἔργον τοῦ Clement.¹ Ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐμπνευσθεὶς ὁ ψευδωνύμως ὑπογραφόμενος «Νέος Ραψάκης» ἐξέδοτο τὸ «Ἀλεξίκακον φάρμακον ἢ πνευματικὸν ἐγχειρίδιον» κατὰ τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν καὶ δὴ τοῦ Βολταίρου. Ἔτερον σπουδαῖον ἀντιρρητικὸν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος σύγγραμμα εἶναι ὁ τοῦ «Μακαρίου πρεσβυτέρου καὶ ἀρχιμανδρίτου, ἐπανουμίας δὲ Καβαδίου, τοῦ Κεφαλλῆνος, Λόγος παραινετικὸς πρὸς τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἢ κατὰ Οὐολταίρου καὶ τῶν ὁπαδῶν προσεφωνημένος τοῖς μαθηταῖς... Ἐνετίησιν 1802». Ἀναίρεσιν λοιπὸν καὶ οὗτος καὶ ἀνατροπὴν τῆς κατὰ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης φληναφίας τοῦ δυσσεβοῦς Γαλάτου ἐφιλοπόνησεν εἰς στομφώδη καὶ ἄγαν ἀρχαῖζουσαν καὶ δυσκατάληπτον γλῶσσαν. Θὰ ἦτο χρησιμώτερος οὗτος, εἰ ἐῖχε μαρτυρίας καὶ παραδείγματα ἐκ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅπως εἶχε ἐν πλησμονῇ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ δὴ ἐκ τῆς μυθολογίας, ποιεῖται δὲ χρῆσιν Γάλλων τε καὶ Ἄγγλων. Προσβάλλον ὁ Βολταῖρος τὸ κύρος τῆς κοσμογονίας ἔγραφεν, ὅτι ταῦτα ἔγραψαν προλαβόντως καὶ οἱ σοφοὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν ἐθνῶν ὁ Μακάριος ἀπαντᾷ καταλλήλως καὶ ἐπάγεται: «ἀλλὰ τί δὴ μὴκύνει; χρεῶν ἔστι, μᾶλλον δὲ πᾶσα ἀνάγκη, δυοῖν θάτερον, ἦτοι δεῖξαι τινα ἱστορικὸν πρὸ Μωσέως ἢ κατ' ἐκείνον γεγονότα καὶ ἀφηγοῦμενον τ' ἀντίξουν ἢ μὴ ἔχονθ' ὥσπεροῦν οὐδὲ ἔχεις, τὴν ἡσυχίαν ἄγειν, ἐκείνω τε πιστεύειν καθόπως περὶ ὧν ἔγραψεν:

(Συνεχίζεται)

1. Ἐν τῇ ἱερᾷ τοῦ Βατοπεδίου μονῇ εἶδον καὶ βιβλίον ἐπιγραφόμενον: «Ἀνασκευὴ τῆς τοῦ Βολταίρου βίβλου ὑπὸ Μαρκίου Πολίου 1834 (;).